

УДК 340.12

Валентина Байрачна,*здобувач кафедри філософії та політології
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

ХРИСТИЯНСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР ВПЛИВУ РЕЦЕПЦІЇ РИМСЬКОГО ПРАВА НА ЧИННЕ ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

У статті розглядається значення впливу християнської релігії та рецепції римського права на чинне цивільне право України. Автором сформуовано висновки і пропозиції, які спрямовані на вдосконалення доктрини філософії права та цивільного права України.

Ключові слова: рецепція, римське право, цивільне право, правова система, Дигести Юстиніана, Цивільний кодекс України, християнство.

Постановка проблеми. Розвиток сучасної української наукової думки зумовлює пізнавальний інтерес до проблематики генезису правової системи, інститутів та галузей права України. Долучаючись до дослідження окресленої проблематики та враховуючи те, що одним з основних завдань науки можна вважати виявлення об'єктивних законів дійсності – у рамках даного дослідження, автором проаналізовано християнсько-правовий вплив рецепції римського права (у його приватному аспекті) на чинне цивільне право України.

У сучасних реаліях буття можна простежити велику роль впливу цивільного права на життя окремого індивіда, групи людей чи суспільства в цілому. Тому процес виникнення та становлення сучасної концепції цивільного права України становить науковий інтерес для філософії права.

На думку Н. Бондар, римське право є унікальним явищем у юриспруденції внаслідок особливої ролі в правовій системі людства [3, с. 7]. Нині під впливом процесів глобалізації можемо спостерігати процеси зближення різних правових систем, які мають свої етнічні, культурні та історичні особливості. У державах, які належать до романо-германського типу правових систем, національне право та юридична доктрина склались під впливом римського права, у результаті рецепції його положень.

Можемо стверджувати, що сьогодні продовжує відбуватись трансформація цивільного права України, зумовлена відтворенням традицій романо-германської правової сім'ї.

Інститути римського права завдяки своїй універсальності та логічній об'єктивності по-

ступово стали невід'ємною якісною складовою частиною романо-германської системи права, що зумовило не лише збереження їх змістової сутності, але й забезпечило їх наповнення відповідним теоретичним змістом [5, с. 15].

Отже, походження та розвиток цивільного права України традиційно пов'язується з римською правовою базою.

Також у сучасних соціокультурних умовах доцільно визнати високий рівень впливу християнсько-правового чинника на суспільні процеси. Цей вплив не потрібно недооцінювати, оскільки: по-перше, релігія, будучи однією з провідних форм суспільної свідомості, виконує чимало функцій, зокрема світоглядну, регулятивну, аксіологічну, комунікативну тощо; по-друге, право, виступаючи регулятором суспільних відносин, захищає права окремих громадян, суспільства в цілому та держави.

Аналіз досліджень та публікацій. Автором у процесі дослідження використовувались, зокрема, доробки таких науковців, як К. Амбарцумян, І. Бойко, Н. Бондар, С. Гринько, М. Матушак, З. Мельник, Є. Харитонов, О. Харитонova, І. Шаркова, які розглядали питання, що є спорідненими з проблематикою статті. Проте зазначені науковці не проводили аналіз значення впливу християнської релігії та рецепції римського права на цивільне право України.

Метою статті є аналіз значення впливу християнської релігії та рецепції римського права на цивільне право України.

Виклад основного матеріалу. Поняття «рецепції права» можна розглядати через

категорії процесу і явища. З. Мельник зазначає, що рецепція права – це процес, тому що окремі елементи переходять з однієї правової системи або етапу її розвитку в інший, тобто відбувається рух, у результаті якого здійснюється й розвиток права. Справедливо вбачати в рецепції права як процес сприйняття, запозичення правовою системою, так і результат такого запозичення. Рецепція права як така – це складне явище, що містить у собі процеси спадкоємності, сприйняття, повторюваності й запозичення правових форм з інших правових систем у силу їх історичної та культурної однорідності [8, с. 9-10].

М. Матушак виділяє такі ознаки процесу рецепції римського права: це завжди добровільне запозичення, без застосування примусових заходів; свідоме запозичення; одностороннє запозичення; запозичення, що відбувається за ініціативи суб'єкта – реципієнта; запозичення, яке відбувається і може бути можливим тільки в країнах з однорідними правовими системами [7, с. 18].

Характерною рисою східно-європейської підсистеми цивільного права є її сформування у результаті рецепції римського права за візантійським типом. Ознаки цієї рецепції полягають у такому: систематизаційні роботи стосовно римського права відбуваються на матеріалах першоджерел, але, як правило, без глибокого вивчення останніх; систематизаційні роботи, а також пов'язані із цим наукові розвідки провадяться за ініціативою «зверху». При цьому авторитет наукових шкіл нерідко залежить від підтримки органів влади; рецепція відбувається немов «підсвідомо», без попереднього філософського, методологічного осмислення, а тому часто має фрагментарний, непослідовний характер; у природному процесі рецепціонування римського права нерідко трапляються «прогалини», перерви у часі, викликані соціальними – внутрішніми та зовнішніми – катаклізмами тощо [10, с. 33].

Станом на сьогодні правові системи різних країн вирізняються своєю національною специфікою, у тому числі джерелами права, а також формами їх закріплення і вираження. Онтологічно існуючі розбіжності у правовій сфері зумовили існування правових систем, які різняться між собою, зокрема романо-германської, англосаксонської (англо-американської), змішаної тощо.

Україна, використовуючи історичний досвід державотворення і правотворення, розбудовуючи власну державу, поступово стала інтегруватися в європейську спільноту як її повноправний член. У прийнятих законах та інших нормативно-правових актах Україна повертається до гуманістичних та правових

загальнолюдських цінностей: правового забезпечення суверенітету особи, встановлення гарантій її прав; зрівняння правового становища особи й держави; створення умов, за котрих особа може вільно розпоряджатися своїми правами, крім випадків, прямо передбачених у законі [2, с. 95]. Нині явно простежується вплив і рецепція римського права у сучасне цивільне право України.

Наведемо приклади правових норм із чинного Цивільного кодексу України [11], які, на нашу думку, є результатом впливу «букви» та «духу» римського права:

– ст. 3 Цивільного кодексу України, яка проголошує, що «загальними засадами цивільного законодавства є: 1) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини; 2) неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом; 3) свобода договору; 4) свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; 5) судовий захист цивільного права та інтересу; 6) справедливість, добросовісність та розумність». До речі, І. Шаркова у результаті здійснення аналізу чинного законодавства стверджує, що законодавець, реалізуючи принцип справедливості у процесі побудови різних юридичних конструкцій, надає перевагу значенням, близьким до понять рівності або еквівалентності, які активно використовувалися в Стародавньому Римі як критерії добросовісності [13, с. 19];

– ст. 13 Цивільного кодексу України, яка передбачає межі здійснення цивільних прав: «Цивільні права особа здійснює у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства. При здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди доквіллю або культурній спадщині. Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах. При здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства. Не допускаються використання цивільних прав з метою неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монополюним становищем на ринку, а також недобросовісна конкуренція. У разі недодержання особою при здійсненні своїх прав вимог, які встановлені частинами другою – п'ятою цієї статті, суд може зобов'язати її припинити зловживання своїми правами, а також застосувати інші наслідки, встановлені законом»;

– ст. 14 Цивільного кодексу України, яка передбачає положення щодо виконання цивільних обов'язків: «Цивільні обов'язки виконуються у межах, встановлених договором

або актом цивільного законодавства. Особа не може бути примушена до дій, вчинення яких не є обов'язковим для неї. Виконання цивільних обов'язків забезпечується засобами заохочення та відповідальністю, які встановлені договором або актом цивільного законодавства. Особа може бути звільнена від цивільного обов'язку або його виконання у випадках, встановлених договором або актами цивільного законодавства»;

– ст. 15 Цивільного кодексу України у якій зазначається, що «кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства»;

– ст. 16 Цивільного кодексу України, в якій передбачені можливості захисту цивільних прав та інтересів судом: «Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу. Способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути: 1) визнання права; 2) визнання правочину недійсним; 3) припинення дії, яка порушує право; 4) відновлення становища, яке існувало до порушення; 5) примусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідношення; 7) припинення правовідношення; 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди; 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб. Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом. Суд може відмовити у захисті цивільного права та інтересу особи в разі порушення нею положень частин другої – п'ятої статті 13 Цивільного кодексу України»;

– ст. 19 Цивільного кодексу України, яка передбачає можливість самозахисту цивільних прав: «Особа має право на самозахист свого цивільного права та права іншої особи від порушень і протиправних посягань. Самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства. Способи самозахисту мають відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням. Способи самозахисту можуть обиратися самою особою чи встановлюватися договором або актами цивільного законодавства».

Християнська культура зі своїми ідеалами (добро, справедливість, добропоряд-

ність, добросовісність та ін.) склала основу римського права та права країн Європи, які рецепіювали римське право. Християнське вчення впливає на суспільні та правові процеси, зокрема через вплив, який у свій час справило Священне Писання на зміст Дигестів Юстиніана, які у свою чергу вплинули шляхом опосередкованої рецепції, зокрема, на Конституцію України та Цивільний кодекс України, правові норми яких регулюють сучасні суспільні відносини.

Наведемо витяг із тексту Дигестів Юстиніана, який на нашу думку, містить у собі «дух» наведених вище положень Цивільного кодексу України, які стали у результаті «буквою» закону: «По заслугі нас назвали жерцями, оскільки ми дбаємо про правосуддя, сповіщаємо поняття доброго і справедливого, відокремлюючи справедливе від несправедливого, відрізняючи дозволене від недозволеного, бажаючи, щоб добрі удосконалювалися не тільки шляхом страху кари, але й шляхом заохочення нагородами, прагнучи до істинної, якщо я не помиляюся, філософії, а не до уявної» (Д.1.1.1.1.) [9, с. 157].

С. Гринько зазначає, що Дигести Юстиніана є найбільш значною частиною кодифікації Юстиніана, що дійшла до наших часів. Саме в Дигестах закладено основу загальної теорії цивільного права, основні положення якої були рецепційовані у сучасне цивільне право і закони країн Європи. Крім того, процес рецепції триває і сьогодні, про що свідчить структура та зміст нових кодифікованих актів та інших законів. Дигести, як і все римське право, є результатом юридичної праці тієї частини людства, на долю якої переважно над усіма досі відомими історичними народами випало найбільше збагачення культури права [4, с. 96]. Реформи імператора Юстиніана у законодавчій сфері стали підсумком процесу розвитку правової доктрини та чинного права імперії того часу та водночас основою для розвитку права інших держав.

Християнська культура безпосередньо впливає на процеси сучасної законотворчості у країнах Європи, оскільки ідеали християнської культури є базисом та орієнтиром у поведінці та житті для населення країн, у яких християнська релігія домінує.

У контексті зазначеного звернемо увагу на зміст ч. 1 ст. 35 Конституції України [6], яка проголошує: «Кожна особа має право на свободу світогляду та віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культури і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність». Тобто на законодавчому

рівні закріплено, що людина може бути як віруючою та сповідувати будь-яку релігію, так й атеїстом – не сповідувати жодної релігії. Зазначене демонструє повну свободу людини та можливість для неї продемонструвати свої аксіологічні вподобання.

Серед перешкод на шляху рецепції римського права у правову систему України слід назвати обережне ставлення українських правників до надмірного запозичення зразків римського права. З одного боку, Цивільний кодекс України закріпив значну кількість конструкцій римського права на нормативному рівні, щоб можна було стверджувати про значний поступ у напрямі рецепції римського права, а з іншого – самі процеси осмислення цих норм і напрацювання необхідної юридичної практики щодо належного застосування таких конструкцій потребує певного часу і зусиль правників-учених і правників-практиків [12, с. 29].

У сучасній теорії права одним з основних і важливих базисів вічності абсолютної приватної власності є римський інститут захисту власності за допомогою віндикаційного позову. Він отримав процесуальну назву «rei vindicatio» («vim dicere» – «оголошувати про застосування сили за наявності відмови повернути річ добровільно і тим самим завершити спір» [1, с. 172]. Зазначений вид захисту права приватної власності активно застосовуються у сучасних цивільних правовідносинах.

Висновки

Підводячи підсумок, зазначимо, що мету дослідження досягнуто. Тому можна зробити такі загальні висновки:

– гносеологічно: основою рецепції римського права у Західній та Східній Європі більшою мірою було право Східної Римської імперії, джерелом формування якого, у свою чергу, стала систематизація (кодифікація) імператора Юстиніана;

– онтологічно: рецепція у праві є однобічним та складним процесом. Процес рецепції римського права та її результат були неоднаковими і неідентичними в правових системах світу. Дигести Юстиніана є тією частиною кодифікації Юстиніана, в якій закладено основу загальної теорії цивільного права шляхом рецепції основних положень, зазначене стало основою сучасного цивільного права, нормативно-правових актів країн Європи, зокрема України. Запозичення основоположних ідей та принципів римського права відбувалось шляхом запозичення їх із нормативно-правових актів інших країн, які до цього вже пройшли свій власний шлях рецепції положень римського права. Напри-

клад, кодифікаційні акти, які були створені за Юстиніана, стали основою для вторинної рецепції римського права та створення Німецького цивільного уложення або ж Кодексу Наполеона. Отже, рецепція римського права Україною здійснювалась через нормативно-правові акти інших держав, які раніше зазнали впливу римського права, тобто дана рецепція була опосередкованою;

– аксіологічно: ціннісне значення римського права полягає в тому, що понятійний та категоріальний апарат, зокрема, сучасного цивільного права України сформований на ідеях та засадах, які були розроблені римською юриспруденцією як у класичному римському, так і у східно-римському (візантійському) варіанті;

– антропологічно: римське право є результатом юридичної праці тієї частини людства, яка найбільше вплинула на збагачення культури права. Реформи імператора Юстиніана у законодавчій сфері стали підсумком процесу розвитку правової доктрини та чинного права імперії того часу та водночас основою для розвитку права інших держав;

– праксеологічно: метою рецепції римського права в Україні було і залишається вдосконалення власної правової системи. Зазначений процес є складним та широкомасштабним. Головною причиною вдалої рецепції римського права багатьма країнами світу, у тому числі й Україною, є те, що головними принципами, які стали основою юридичних положень римського права, були природні та моральні приписи, які є, у свою чергу, основою суспільної культури людства.

Зasadничими ідеями римського права насичене цивільне право України. Отже, римське право вплинуло на розвиток права України та посприяло розширенню нашого юридичного мислення.

Християнська культура зі своїми ідеалами (добро, справедливість, добропорядність, добросовісність та ін.) склала основу римського права та права країн Європи, які рецепіювали римське право, та по сьогоднішній день знаходить своє відображення у сучасному законодавстві країн Європи. Зазначене було продемонстровано на прикладі України. Тому доробки результатів рецепції римського права під впливом християнської культури можуть використовуватись у правозастосовчій діяльності у разі відсутності чітко врегульованих нормами права відповідних відносин у рамках аналогії права, оскільки, як відомо, аналогія права передбачає використання основ та принципів законодавства.

Новизна даного дослідження полягає у вищезазначених висновках, які були отрима-

ні автором у результаті аналізу джерельної бази дослідження та формування власних умовиводів із теми, яка розглядалась.

Щодо загальнонаукового значення результатів дослідження, то висновки, що були отримані, в цілому розвивають теорію філософії права та цивільного права і можуть використовуватися з метою більш поглибленого вивчення питання, що розглядалося. Разом із тим пропонуємо продовжувати розвивати та вдосконалювати вітчизняну цивілістику, враховуючи та спираючись на «дух» римського права.

Щодо перспектив подальших наукових розвідок стосовно теми статті, то зазначимо, що окремі положення, сформульовані у дослідженні, носять дискусійний характер і тим самим передбачають можливість та необхідність подальшого наукового інтересу та досліджень, оскільки дослідження рецепції римського права дає можливість зрозуміти походження та сутність більшості правових засад та інститутів у цивільному праві України.

Список використаних джерел:

1. Амбарцумян К. М. Вплив римського права на сучасний інститут виндикації у цивільному праві України / К. М. Амбарцумян // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2013. – Вип. 61. – С. 171–177.
2. Бойко І. Й. Вплив римського приватного права на розвиток правового регулювання цивільних відносин в Україні / І. Й. Бойко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 87–96. – (Серія: Юридична).
3. Бондар Н. А. Історико-правові засади рецепції римського приватного права в правовій системі Польщі / Н. А. Бондар // Актуальні питання публічного та приватного права. – 2014. – № 1. – С. 6–13.

В статтє рассматривается значение влияния христианской религии и рецепции римского права на действующее гражданское право Украины. Автором сформированы выводы и предложения, направленные на совершенствование доктрины философии права и гражданского права Украины.

Ключевые слова: рецепция, римское право, гражданское право, правовая система, Дигесты Юстиниана, Гражданский кодекс Украины, христианство.

In the article are considered the influence of the values of the Christian religion and the reception of Roman law in the existing civil law of Ukraine. The author formed conclusions and proposals aimed at improving the doctrine of the philosophy of law and the civil law of Ukraine.

Key words: reception, Roman law, civil law, the legal system, the Digest of Justinian, the Civil Code of Ukraine, Christianity.

4. Гринько С. Д. Дигести Юстиніана як джерело римського приватного права / С. Д. Гринько // Університетські наукові записки. – 2007. – № 1(21). – С. 90–96.

5. Дыдынский Ф. Институции Гая. Текст и перевод / Федор Дыдынский. – Варшава : Типография К. Ковалевского, 1891. – 422 с.

6. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

7. Матушак М. Р. Сутність рецепції римського права та її вплив на цивільне право в Україні, Російській Федерації, Франції та ФРН / М. Р. Матушак // Вісник Одеського національного університету. – 2013. – Т. 18. – С. 15–25. – (Серія : Правознавство ; вип. 2).

8. Мельник З. П. Рецепція права як засіб вдосконалення правової системи (теоретико-правовий аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави та права; історія політичних та правових вчень» / З. П. Мельник. – К., 2009. – 20 с.

9. Памятники римского права : Законы 12 таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана / отв. ред. и сост. Л. Л. Кофанов. – М. : Зерцало, 1997. – 608 с.

10. Харитонов Є. О. Рецепція римського права як складова концепції вдосконалення цивільного законодавства України / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова // Вісник університету внутрішніх справ. – 1999. – Вип. 6. – С. 32–35.

11. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

12. Шала Л. В. Рецепція римського права в Україні : доктринальний рівень / Л. В. Шала // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2010. – № 1. – С. 25–30.

13. Шаркова І. М. Справедливість як критерій добросовісності : рецепція римсько-правового поняття aequitas у цивільне законодавство України / І. М. Шаркова // Наше право. – 2013. – № 8. – С. 16–20.